

Brielle, 27 augustus 2016.

De storm van de kanteltijd 1572.

En Johannes van Keulen o.p.: een van de martelaren, die toen vielen.

A)Wat is een kanteltijd?

Soms kan het gebeuren, dat een schijnbaar kleine historische gebeurtenis de aanzet is tot een grote verschuiving in de cultuur van een land of volk. Het is als een vonk, die terecht komt in een kamer, die langzaam maar zeker gevuld was met zeer explosief materiaal. Helaas maakt de explosie die dan volgt bijna altijd ook een groot aantal onschuldige slachtoffers. En het karakter van de daarop volgende periode zal nog lange tijd onzeker en onvoorspelbaar zijn, want historisch gezien is een vacuüm – het wegvallen van het geregelde bestuur, zelfs als dit een slecht bestuur is – een groot risico.

Het is niet te voorspellen en ook heel moeilijk bij te sturen, hoe dan allerlei losgeslagen maatschappelijke, ideële en politieke golven op elkaar stoten en als een tsunami het landschap veranderen. Zoals een oude Chinese VERVLOEKING iemand toewenste: “Ik hoop, dat je zult leven in zeer interessante tijden!”

In onze eigentijdse geschiedenis zijn verschillende van die kantelpunten aan te wijzen. De “Arabische lente” was er zo een, en wie had verwacht, dat uit dat machtsvacuüm en dat schreeuwen om meer vrijheid een militaire dictatuur zou worden geboren, zoals nu in Egypte? Of de chaos in Libië? De verenigde Staten van Amerika versloegen Irak en zetten de regering, het leger en de gehele politieke macht rond Saddam Hussein af. Het resultaat was niet een democratie naar Amerikaans model, zoals de Amerikanen naïef verwachtten, maar een vreselijke burgeroorlog en de opkomst van Isis.

In onze eigen gebieden was het jaar 1572 ook zo'n kantelpunt. Compleet met een machtsvacuüm en allerlei stormachtige bewegingen. Onze steden hadden één voordeel: ze hadden een sterke groep regentenfamilies, die uit alle macht probeerden het roer in handen te houden. Maar aanvankelijk lukte dat maar ten

dele. En ook bij ons vielen er dus slachtoffers, die toevallig op het verkeerde ogenblik op de verkeerde plaats waren. Zoals de martelaren van Gorcum en onder hen de Dominicaan Johannes van Keulen o.p.

B) Hoe was de politieke en Godsdienstige situatie in 1572?

Rond 1550 vinden er krachtige aardverschuivingen plaats in de politieke en Godsdienstige situatie van onze streken. De absolute macht van de Habsburgse heersers (Karel V; Philips II) groeide enorm, dit ten koste van de vrijheid en de invloed van de hoge adel en de stadsregeringen op het bestuur. Ook de lagere adel werd tot armoede gebracht. Waren zij tot nu toe degenen, die met hun legertjes in oorlogssituaties mee optrokken – en dus hiervoor betaald werden en invloed hadden – ; de absolute vorsten vormden een groot leger van beroepssoldaten, onder bevriende commandanten, die alleen aan hen verantwoording verschuldigd waren. De lage adel verarmde dus en verloor haar invloed.

Daarbij kwam de enorme spanning binnen de Godsdienstige verhoudingen. Vanaf 1517 heeft het verlangen naar een “hervorming van de kerk in hoofd en ledematen”, dat al veel langer leefde, een sterke stem gekregen door het optreden van maarten Luther, Johannes Calvijn en Zwingli. De bijna volledig met elkaar verweven combinatie van Rooms katholieke kerk en de staat wist er aanvankelijk maar één antwoord op te vinden: excommunicatie, veroordeling en eventueel (dood)straf.

De spanning kwam tot een ontzaglijke explosie in de beweging der wederdopers. Deze had haar hoogte- of diepte-punt rond 1534 met het rijk van Jan van Leiden in Münster. Hier werd een soort van eindtijd-rijk gevormd, dat slechts aan Gods wetten wilde gehoorzamen – uiteraard volgens de interpretatie van de kerkelijke leiders. Dit was zó ongehoord, dat katholieke en protestantse vorsten samenwerkten om dit gevaar te bezweren en deze beweging uit te roeien.

Hierna kwam het grootste deel van de doperse beweging onder

leiding van Menno Simons in rustiger vaarwater. Toch zullen juist de Mennonieten de meeste slachtoffers zijn van de door al die onrust hard optredende inquisitie. Dit ondanks het feit, dat juist de Mennonieten totale geweldloosheid predikten. (2000 slachtoffers in onze streken, onder andere in Den Haag, vaak gewone mannen, vrouwen , kinderen.)

Een en ander zorgde ervoor, dat met name de aanhangers van Calvijn zich beter gingen voorbereiden om in verzet te komen tegen deze kolos: de nauw verbonden Rooms katholieke kerk en de Habsburgse macht. De spanning kwam tot een felle uitbarsting in de “beeldenstorm”- 1566 – een ontploffing van blinde volkswede, waartegen de stadsmagistraten zich uit alle macht verzetten, maar die de Habsburgse vorst de reden gaven om zijn machtige leger naar het Noorden te sturen.

C) De geuzen.

Het woord geus is afgeleid van het Franse *gueux*. Dat woord betekent armoedzaaiers of schooiers, maar het kreeg een positieve betekenis voor al wie in die tijden niet Spaansgezind was. De oorsprong van de benaming 'geus' ligt bij een uitspraak van Karel van Barlaymond : *N'ayez pas peur, Madame, ce ne sont que des gueux* (vertaling: *Wees niet bang, mevrouw, het zijn slechts bedelaars*). Hij wilde daarmee aan de landvoogdes Margareta van Parma duidelijk maken dat zij zich niet hoefde in te laten met de in het Eedverbond der edelen verenigde aristocratie, die onder leiding van Hendrik van Brederode haar op 5 april 1566 een smeekschrift aanbood. De tegenstanders van de Spanjaarden, in het begin voornamelijk calvinisten, namen het scheldwoord over en veranderden het daarmee van een pejoratieve in een positieve benaming.

Deze lagere edelen weken uit en werden – in combinatie met een groep avonturiers en ontsnapte misdadigers – zeerovers om toch aan de kost te komen. Zo werden zij een van de eerste daadwerkelijke strijders tegen de Habsburgse macht.

Ook de hogere adel werd geknecht in zijn vrijheid en invloed en protesten werden door de legercommandant en Spaanse hertog

ALVA in bloed gesmoord, ondanks hun hoge positie, zoals het lidmaatschap van de hoogste adellijke ridderorde: het Gulden Vlies. De Raad van beroerten – de Bloedraad – veroordeelde Egmond en Hoorne ter dood, omdat zij tegen het absolutisme protesteerden. Prins Willem van Oranje wist te ontsnappen en probeerde met zijn familie aanvallen te doen op de troepenmacht van Alva. Maar ze maakten weinig kans en Willem van Oranje had verder geen geld meer om troepen te huren. Daarbij verhoogde Alva de belastingen, zodat ook de gewone bevolking zich uitgebuit voelde.

De angst van de stadsregeringen was, dat Alva zijn troepen binnen hun steden zou legeren, want dat betekende het binnenkomen van een enorm zootje ongeregeld, dat hun agressie wel eens zou kunnen gaan botvieren op de stadsbevolking. Maar wie dan binnenhalen ter verdediging? De watergeuzen? Kwam je dan niet van de regen in de drop? Wat ook dat was een zootje ongeregeld.

D) 1572.

Een vrij onbelangrijke gebeurtenis werd de vonk in het kruitvat. Zeerovers moeten ergens hun veroverde goederen kwijt en daarvoor hadden de watergeuzen een haven in Engeland. Maar onder dreiging van Philips II beval de Engelse koningin Elisabeth I hen te vertrekken. De geuzenvloot stak de Noordzee over en kwam toevallig aan voor Brielle. Via de veerman Koppelstock kwamen ze te weten, dat er toevallig maar een zeer klein groepje Spaansgezinde soldaten in de stad was. De stadsregering wilde de watergeuzen echter niet binnenlaten.

Toen bestormden zij de Noordpoort en braken door. Op één april werd deze stad ingenomen en vanaf deze nieuwe machtsbasis werden ook andere steden aangevallen. (Vlissingen; Schiedam; Dordrecht; enz.) De gouverneur Bossu probeerde hen uit Brielle te verdrijven maar daar vond de stadstimmerman Rochus Meeuwisz een krachtig antwoord op: inundatie. Hij hakte onder vijandelijk vuur de Nieuwlandse sluis open en het water verhinderde de troepen van Bossu de stad echt aan te vallen. Om hun acties enigermate te legitimeren zeiden de geuzen, dat zij dat deden “In naam van

Oranje". Hier gebruikten ze ook voor het eerst de vlag: "Orange, Blanche, Bleu".

De geuzen leefden bij voorkeur hun woede en wreedheid uit op priesters, monniken of zusters, die zij in de door hen ingenomen steden gevangen hadden genomen. Zo martelden en doodden zij priesters en monniken in Alkmaar en Zutphen. Dit tegen de uitdrukkelijke afspraken, regels en wetten van de stadsregeringen, maar die konden tegen deze krijgsmacht niet op. Zo gebeurde het dus ook met een groep priesters en monniken, die de geuzen in handen kregen bij de inname van Gorcum. Zij werden naar Brielle getransporteerd.

(Verbetering door de heer Roy Tepe:) bij de inname van Gorkum door de Geuzen is met de drossaard Turck afgesproken dat allen, die zich toen in het kasteel ('De Blauwe Toren') bevonden (dus ook de rooms-katholieke geestelijken) vrijgelaten zouden worden;

- Turck heeft zich daar niet aan kunnen en/of willen houden;
- de Vroedschap van de stad heeft toen een brief naar de Prins gezonden met verzoek om die vrijlating te bevorderen;
- de brief, die de Prins daarop liet volgen, bevatte de opdracht dat men, de geestelijkheid "niet[s] soude misdoen aen lijf noch aen leven";
- die brief werd vanuit Gorkum in afschrift naar Lumey in Brielle gebracht, hetgeen evenwel tot bevestiging van zijn voornemen, de rooms-katholieke geestelijken te doden, leidde.

Die brieven zijn (tot op heden) niet teruggevonden, maar er kan geen twijfel bestaan over de opvatting van de Prins in die tijd, getuige enkele wel bewaarde geschriften van zijn hand uit die tijd.

De haat van Lumey van der Marck tegen al wat Rooms was, had als oorzaak zijn grote woede over de onrechtvaardige terechtstelling van zijn adellijke vrienden Egmond en Hoorne. Zijn rechterhand: Bartold Entes de Mentgheda, deed in die haat niet onder. Bovendien vond Lumey, dat hij tenminste zoveel recht had om de opstand te leiden, als de prins. Hij verweet hem ook, dat de prins zich teveel aan de Staten verbonden had. Aanvankelijk kon de prins er weinig tegen doen, omdat hij niet voldoende troepen

had. Maar toen Lumey zich in Leiden vergreep aan de beroemde priester Musius, die persoonlijk bevriend was met de prins, liet Oranje ingrijpen. Bartold Entes de Mentgheda waagde zich in het gebied van de prins: Delft. Hij werd gevangen genomen door de stadsregering. Toen Lumey in Delft wilde ingrijpen en zijn adjudant met geweld wilde bevrijden, werd ook hij gegrepen. De prins liet hem verbannen. Hij ging naar Aken en de Zuidelijke Nederlanden

Hier besloot Lumey zich te verzoenen met de prins-bisschop van Luik en de overige Zuid-Nederlandse katholieken. Het is niet duidelijk of dit uit opportunisme voortkwam, of uit een daadwerkelijke bekering tot het katholicisme en berouw over zijn vroegere misdaden tegen katholieken. Hij zou op bezoek zijn geweest bij de graaf van Rennenberg, domheer van Luik en oom van de in 1580 overgelopen stadhouder van Groningen. Eenmaal op zijn landgoed bij Luik (het Château de Mont-Saint-Martin) verweerde hij zich dat hij was vergeven voor zijn zonden.

Ook het Spaanse leger ging als een dolle stier te keer: steden die enige neiging hadden vertoond om zich tegen Philips II te verzetten, werden op afschuwelijke wijze uitgemoord. (Zutphen, Naarden, Oudewater.) In deze chaos kwamen in het diepste geheim afgevaardigden van een aantal Hollandse steden bijeen in de refter van het Augustijnenklooster te Dordrecht. (19 juli 1572.) Zij sloten een verbond om zich tegen Alva te verdedigen en brachten geld bijeen om een leger te financieren. Marnix van Sint-Aldegondse was hierbij aanwezig en via hem werd afgesproken, dat prins Willem van Oranje "Stadhouder" van Holland zou worden en leiding zou geven aan de opstand. Hij kwam naar Delft: "Om er met zijn volk te sterven", zoals hij bij zijn vertrek uit Duitsland zei.

En daarbij ontstond dus de staat, die wij nu Nederland noemen. En zo begon de vrijheidsstrijd van de Nederlanden met twee zeer tegengestelde doelstellingen: de regeringen in de steden en de prins vochten: "**Omwille van de vrijheid**". De geuzen en de calvinisten "**Omwille van de ware godsdienst**". Toen de prins in de grote kerk van Leiden aanwezig was om de redding van de stad te vieren, ging de dominee zo ver, dat hij op de preekstoel durfde te zeggen: "Dit alles hebben wij doorstaan omwille van de ware

Godsdienst". De adjudant van de prins trok zijn pistool en vroeg aan Willem van Oranje: "Zal ik hem eraf halen?!" maar dat leek de prins nu ook weer niet zo'n goed idee.

Ook de prins werd door Baltasar Gerards vermoord in Delft (10 juli 1584) . Gerards was een fanatiek katholiek, maar daarbij kwam, dat Philips II Willen van Oranje vogelvrij had verklaard en een flinke som gelds had beloofd voor degene, die hem zou ombrengen. Toen zijn dood bekend werd, prezen zowel priesters als dominees hun God.....

De volgende spreker is veel meer toegerust om nader op de situatie, het leven en het sterven van de martelaren van Gorcum in te gaan. Ik geef hem daarom graag het woord.

Leo Raph. A. de Jong o.p.